

МАНІПУЛЯЦІЯ СВІДОМІСТЮ – ВИКЛИК ЛЮДИНІ ІНФОРМАЦІЙНОГО СУСПІЛЬСТВА

У даній статті розглянуто поняття маніпуляції свідомістю людини, важливість саме свідомого розвитку особистості людини, формування її самосвідомості для самостійного життя й діяльної життєвої позиції, для володіння цілісною картиною світу. Висвітлено інформаційні загрози, що стоять перед Українською державою сьогодні, поняття інформаційного суверенітету та інформаційної безпеки, роль мас-медіа у сучасному інформаційному глобалізованому світі, їх управлінсько-маніпулятивний потенціал. Розглянуто також вплив засобів масової інформації (ЗМІ) на психіку, самоідентифікацію індивіда та ризики пов'язані з цим, деякі технології маніпулювання свідомістю людини та найпростіші методи захисту від них.

Ключові слова: маніпуляція, маніпулятивні технології, інформаційний суверенітет, інформаційна безпека, інформаційні загрози, міфи, самосвідомість.

Постановка проблеми. Ми, люди ХХІ століття, живемо в епоху глобалізації та все більшої інформатизації суспільних процесів, добу інформації. У зв'язку з глобалізацією інформаційних процесів, бурхливим розвитком і найширшим застосуванням інформаційних технологій значно актуалізується проблема маніпулювання свідомістю та іншого негативного інформаційного впливу. Завданням людини сьогодення є власне протистояння інформаційним загрозам, технологіям маніпуляції свідомістю та захист від вказаних загроз підрастаючих поколінь. Альтернативою є несвідоме життя, при тому, що саме свідомість та самосвідомість є суто і власне людськими проявами. Саме через становлення самосвідомості людини відбувається її друге, культурне народження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Технологію маніпулювання свідомістю та інформаційні впливи на людину досліджували ще в сиву давнину. Та в першу чергу з метою їх використання, а не захисту від них, в кращому випадку з метою захисту від нападника.

Одним з найдавніших історичних джерел, де йдеться про застосування прийомів інформаційного протиборства, можна вважати «Трактат про військове мистецтво» китайського полководця Сунь Дзи (VI ст. до н.е.). У ньому поряд з описом прийомів та методів психологічного впливу наводяться яскраві приклади їх застосування, що давало змогу досягати перемоги без битв або з мінімальними втратами. Зокрема, важливе місце відводиться дезінформуванню противника («війна – шлях обману»), психологічній обробці власних населення і війська з метою досягнення єдності в суспільстві напередодні і під час війни, здійснення інформаційних диверсій для розладнання військових союзів ворожої держави з іншими державами тощо [1, с. 9-20].

Окремі факти здійснення інформаційного впливу на широку аудиторію можна виявити протягом всієї історії суспільства.

Однією з перших книжок, присвячених маніпуляції свідомістю, стала книжка німецького соціолога Герберта Франке «Маніпульована людина» (1964). Франке стверджує, що під маніпулюванням у більшості випадків слід розуміти психічну дію, яка проводиться таємно, а отже, на шкоду тим особам, на яких вона спрямована [2, с. 12].

Українські дослідники Я. Любивий та Л. Леонтєва підкреслюють, що маніпулювання наявне лише там, де є свобода вибору або хоча б формальна можливість альтернативних дій. Ця теза не підтверджується дослідженням, яке свідчить, що за однокішних диктаторських режимів, наприклад, Гітлера, Сталіна, широко застосовувалися маніпулятивні технології. Інша річ, що плюралістичне суспільство, на думку багатьох учених, дає більше можливостей для маскування маніпулятивного впливу.

Українські дослідники В. Шкляр, О. Гриценко, Л. Леонтєва, В. Роговець, російські – С. Кара – Мурза, С. Гриняєв та інші стверджують, що сьогодні найбільш вживаними є не якісь окремі прийоми, а спеціально розроблені маніпулятивні технології.

Відомий російський дослідник маніпулятивних технологій С. Кара-Мурза у своїй монографії «Маніпуляція свідомістю» дає таке визначення: «Маніпуляція – це вид застосування влади, при якому той, хто володіє нею, впливає на поведінку інших, не розкриваючи характер поведінки, яку він від них очікує» [2, с. 13].

С. Кара-Мурза досить докладно описує методи маніпуляції свідомістю людини у наступній книзі «Маніпуляція свідомістю – 2» [3].

Ще один російський дослідник Є. Доценко говорить, що маніпуляція є видом психологічного впливу, майстерне виконання якого призводить до прихованого збудження в іншій людині намірів, які не співпадають з її актуально існуючими бажаннями [4, с. 59].

Г. Шіллер зауважує, що для досягнення успіху маніпуляція повинна залишатися непомітною. Успіх маніпуляції гарантований, коли той, ким маніпулюють, вірить, що все відбувається природно й неминує. Інакше кажучи, для маніпуляції потрібна фальшива дійсність у якій її присутність не відчуватиметься [5, с. 520].

В. Мединский, російський професор, доктор політичних наук, досліджує історію появи та зникнення міфів у різних народів один про одного та про самого себе, в першу чергу міфів про Росію. На позитивність чи негативність наповнення міфу, на думку автора, безпосередньо впливає стан взаємин між конкретними народами чи їх політичними верхівками. А у добу медіа-технологій створення міфів стало потужним інструментом внутрішньої та зовнішньої політики [6].

Доводиться констатувати, що Україна сьогодні стала жертвою створених негативних міфів, про неї ж, як в середині країни так і за кордоном.

Український вчений В.М. Петрик спільно з колективом авторів ще у 2006 році видали навчальний посібник, в якому спробували системно підійти до розгляду теми інформаційних впливів на людину, маніпуляції її

свідомості. Розглянули розвиток даної теми в історичній перспективі та основні її особливості на сучасному етапі розвитку людського суспільства. Автори розглядають значний спектр загроз інформаційній безпеці, аналізують механізми маніпулювання громадською думкою, зокрема з використанням засобів масової інформації, стан інформаційного простору сучасної України. На основі цього розроблено рекомендації щодо захисту суспільства та окремих громадян від негативного інформаційного впливу [7]. Шкода, що думки вчених та дослідників не завжди стають надбанням широких верств населення, до їхніх напрацювань можновладці рідко ставляться з належною увагою.

Мета статті. Розглянути особливості застосування методик маніпуляції свідомістю, найпростіші способи протистояння їй та актуалізувати увагу до інформаційних небезпек, що стоять перед Українською державою.

Виклад основного матеріалу. Як видно з викладеного вище матеріалу, маніпуляція свідомістю людини є непомітним втручанням в особистий простір людини, без її відома, спонукання її до дій вигідних не їй самій, а зовнішній стороні, без врахування її інтересу і навіть завдаючи безпосередню шкоду психіці та взагалі життю людини, що стала жертвою маніпуляції.

Маніпулятивні дії по відношенню до людини є такими, що суперечать свободі волі, свободі вибору. По суті є обманом, введенням в оману. Маніпуляція свідомістю суперечить поняттю інформаційний суверенітет.

Інформаційний суверенітет – це невід’ємне право людини, суспільства, держави на самовизначення та участь у формуванні, розвитку та здійсненні національної інформаційної політики відповідно до Конституції, чинного законодавства України, міжнародного права в національному інформаційному просторі України.

Інформаційний суверенітет України забезпечується: виключним правом власності України на інформаційні ресурси, що формуються за рахунок коштів державного бюджету; створенням національних систем інформації; встановленням режиму доступу інших держав до інформаційних ресурсів України; використанням інформаційних ресурсів на основі рівноправного співробітництва з іншими державами.

Інформаційний суверенітет України, крім цього, повинен забезпечуватися шляхом проведення цілісної державної програми відповідно до Конституції та чинного законодавства України і норм міжнародного права шляхом реалізації відповідних доктрин, стратегій, концепцій і програм, що торкаються національної інформаційної політики України.

Головною передумовою існування інформаційного суверенітету є належний стан інформаційної безпеки. Інформаційна безпека – можливість безперешкодної реалізації суспільством і окремими його членами своїх конституційних прав, пов'язаних з можливістю вільного одержання, створення й розповсюдження інформації. Необхідний рівень інформаційної безпеки забезпечується сукупністю політичних, економічних, організаційних заходів, спрямованих на попередження, виявлення й нейтралізацію тих

обставин, факторів і дій, які можуть завдати збитків чи зашкодити реалізації інформаційних прав, потреб та інтересів країни і її громадян [7, с. 25].

В супереч викладеному вище основна маса інформаційних ресурсів, в першу чергу наймасовіших і найпопулярніших, належить іноземним компаніям, громадянам інших країн, комерційним підприємствам.

Ще у 2006 році автори навчального посібника «Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій» зазначали наступне: «Одночасно із безпосередньою трансляцією своїх програм іноземна присутність проявляється у придбанні контрольних пакетів акцій вітчизняних ЗМІ. Так, відомо, що контрольний пакет акцій ТРК «СТБ» придбала російська корпорація «Лукойл», «Новий канал» та «Наше радіо» належать російській фінансовій групі «Альфа-капітал». Телекомпанія «Студія «1 + 1» контролюється американською корпорацією СМЕ (Р. Лаудер), радіостанція «Гала радіо» повністю контролюється американським підприємцем Ч. Леміром, «Супер-нова» – громадянином Ізраїлю В. Рабіновичем, який одночасно володіє медіа-холдингом «Media international group» тощо. Контрольним пакетом акцій газети «Дзеркало тижня» володіє громадянин США Ю. Орліков. Загалом уся масова преса в Україні належить конкретним особам та, відповідно, опосередковано представляє їх інтереси.

Наприкінці грудня 2002 року в Україні було створено «Російський медіа-холдинг», до складу якого увійшло 14 друкованих та 3 інтернет-видання. Згідно з заявами головного редактора газети «Русская правда» П. Бауліна, метою створення цього медіа-холдингу є «розповсюдження ідеї російської єдності та примноження духовної спадщини російського народу», тобто розбудову російської держави, до складу якої має входити й Україна. Холдинг і всі його ЗМІ з перших номерів сповідують «ідею існування єдиного народу – російського, котрий складається з представників 3-х гілок: українців, білорусів та великоросів». У 2003 році загальний щомісячний наклад «Російського медіа-холдингу» склав 156 тисяч примірників.

Український медіа-холдинг видань РФ планував реалізувати в 2003 - 2005 роках програму розвитку незалежної преси, метою якої є досягнення в рамках холдингу замкнутого циклу (від виробництва до кінцевої реалізації продукції в усіх сферах медіа-бізнесу), мінімізація можливого впливу з боку української влади на діяльність структури, а також проведення інформаційної політики в Україні під кутом інтересів Росії. Значну допомогу в юридичному супроводі цього проекту надає «Російський медіа-центр» і Посольство РФ в Україні. Поряд з тим, у ряді російських ЗМІ, які широко розповсюджуються на території Криму, простежується тенденція до загострення теми міжетнічних відносин між кримськотатарським та російським населенням автономної республіки (АР), що може сприяти активізації сепаратистських настроїв серед російської громади автономії.

Присутність електронних ЗМІ іноземних держав (особливо російських) в інформаційному просторі України є досить високою. З одного боку, це сприяє диверсифікації джерел отримання інформації, розвитку

конкурентного середовища на ринку ЗМІ, підвищенню якості телерадіопрограм, а з іншого, – створює можливості для формування суспільної думки в Україні в інтересах зарубіжних держав.» [7, с.151-152].

Як кажуть, коментарі зайві. Слід пам'ятати, що мас-медіа не тільки інформують, розважають та просвіщають. Вони володіють маніпулятивно-управлінським потенціалом, змінюючи наші установки, моделі поведінки та сприйняття дійсності. Формуючи у такий спосіб нові, часто відірвані від життя, міфи та стереотипи, ЗМІ створюють свою реальність. При цьому, оскільки така реальність сприймається мільйонами чи навіть мільярдами споживачів одночасно, саме вона стає такою, що заслуговує на довіру.

ЗМІ функціонально найбільш підходять на роль інформаційної зброї. Остання уражає свідомість людини, руйнує способи та форми самоідентифікації особистості по відношенню до своєї нації, етносу, народу, змінює фіксовані цінності, трансформує «матрицю» пам'яті індивіда, створюючи особистість із заздальгідь заданими параметрами, які задовольняють вимоги замовника. В результаті суспільство, яке програто інформаційну війну, попадає під всеохоплюючий контроль, наприклад, держави-супротивника.

Головним об'єктом ураження є людина, прихований вплив на яку здійснюється через її нервову систему та психіку, як правило, на підсвідомому рівні. А точніше головним об'єктом, на якому концентрується безпосередній підрив у межах заходів інформаційної війни, є свідомість людини, яка визначає характер поведінки безпосередньо особистості [7].

Під особливий удар потрапляє психіка підростаючого покоління, свідомість і самосвідомість яких саме формується.

Як зазначав відомий радянський психолог С.Л. Рубінштейн, самосвідомість – не даність, приналежна людині, що є від початку, а продукт розвитку. В ході цього розвитку відбувається більш чи менш глибоке переосмислення життя. Цей процес переосмислення, що проходить через все життя людини, утворює саме сокровенний та основний зміст його сутності, визначає мотиви його дій і внутрішній сенс тих задач, які він вирішує в житті. Самостійність суб'єкта містить у собі здібність не просто виконувати ті чи інші завдання, а здатність самостійно, свідомо ставити перед собою ті чи інші завдання, цілі, визначати напрямок своєї діяльності, що потребує великої внутрішньої роботи, пов'язаної зі створенням цілісного світогляду. Лише у підлітка та юнака відбувається така робота: утворюється критичне мислення, формується світогляд, оскільки наближення пори початку самостійного життя з особливою гостротою ставить перед юнаком питання про те, до чого у нього особливі здібності та схильності - це змушує серйозніше подумати про самого себе, що призводить до помітного розвитку у підлітка та юнака самосвідомості [8, с. 637-640].

Маніпуляція ж свідомістю не передбачає ні самостійності, ні свідомого ставлення до життя. Передбачає ж навпаки редукацію даних здібностей у людини, що перетворює людину на подобу до дресированої тваринки чи й взагалі бездумного механізму.

Проте, інформаційне суспільство окрім ризиків та загроз, містить у своїй природі ще й певні ресурси. Таким ресурсом є хоча й не безперешкодна, та все ж таки можливість доступу до інформації та самоосвіти.

Розглянемо деякі типи прийомів маніпуляцій:

- Підміна понять – в обговоренні замість «незручного» для маніпулятора факту (предмету, прикладу чи поняття) використовується «зручний» – схожий за змістом та такий, що відводить обговорення у потрібну сторону.

- Мозаїчність інформації («перехрестя») – різка зміна теми обговорення, з одного питання на інше таким чином, щоб у реципієнта не з'явилась можливість обдумати та критично оцінити отриману безпосередньо перед цим інформацію.

- Осміяння символу: осміяння з метою руйнування, осміяння «протиотрута» (використання насмішок над серйозною і реальною проблемою з тим, щоб надалі виставити ці проблеми несерйозними).

- Навішування ярликів (узагальнення): негативні («демонізація»), позитивні («сянуче узагальнення»), групові (приписування групі беззаперечних якостей).

- «Троянський кінь» – фрагментоване та поступове непомітне включення, подання необхідної інформації між інформацією нейтральною/істинною.

- Тенденційний підбір інформації: замовчування (фактів, обставин та ін.), уникання (обговорення теми, висловлювання доказів), «заговорювання» (масою конкретики, випадків, прикладів; багатослівність), позбавлення опонента можливості висловитись.

- Та багато інших прийомів [3, с. 16-30]

Найпростіші методи захисту від маніпулятивного впливу:

1. Пам'ятайте: Ви – вільна людина, ніхто не має права змушувати вас робити щось (в т.ч. дослуховувати співрозмовника) всупереч вашому свідомому вибору, без можливості осмислити. Ви маєте визначене законами України право доступу до широкого масиву інформації.

2. Будьте уважні до внутрішнього передчуття («щось тут не так»), краще зробити паузу, відійти в сторону і осмислити те, що з вами відбувається.

3. Гарне знання матеріалу.

4. Розвивати критичне мислення (не плутати з негативістичним).

5. Не поспішати з висновками (приймати рішення після ретельного обдумування).

6. Звертати увагу на узагальнення.

7. Задавати питання, в т.ч. самому собі: А чи так це? Чи завжди так? Звідки ви знаєте, що...? Що саме в цьому...? Хто саме з ...? А чи буває хоча б іноді інакше? Та ін.

Свідоме осмислене ставлення до життя, саморозвиток є тим шляхом, що протистоїть маніпулятивним, прихованим впливам маніпуляторів.

Висновки. Як видно з викладеного вище матеріалу, стан інформаційної безпеки і сьогодні в Україні не є на належному рівні. Частина завдань захисту нашої держави, простих українців від інформаційних загроз без участі державного апарату, без активної позиції громадськості не вирішити. Проте, кожен з нас може займатись самоосвітою, розвивати здатність критично осмислювати власне життя, унеможливити використання маніпулятивних технологій до нас самих, таким чином, що використання останніх стане безмістовним. При цьому слід пам'ятати, що більшість людей вважають, що приймають рішення самостійно та що вони не піддаються маніпулятивним впливам. Істина ж є протилежною у більшості випадків. До такого ж саморозвитку ми маємо спонукати і підростаюче покоління. Глобалізація інформаційних процесів, все більша інформатизація суспільства викликає потребу введення у вузах, технікумах, училищах, вищих класах школи спецкурсу з інформаційної безпеки власної, держави, захисту від маніпуляцій, вміння протистояти психологічному тиску. Ще більшою така потреба є у вищих закладах військової освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волковский Н.Л. История информационных войн. В 2 ч. Ч.1. – СПб., 2003. – 512 с.
2. Кара-Мурза С.Г. Манипулирование сознанием. – К.: Ориенти, 2003. – 500 с.
3. Кара-Мурза С.Г. Манипулирование сознанием-2 / Сергей Кара-Мурза, Сергей Смирнов. – М.: Эксмо: Алгоритм, 2009. – 528 с. – (Политический бестселлер).
4. Доценко Е.Л. Психология манипуляции: феномены, механизмы и защита. – М.: ЧеРо, 1997. – 344 с.
5. Шейнов В.П. Маніпулювання свідомістю. - Видавництво: Харвест, 2010. – 768 с.
6. Мединский В.Р. О русском пьянстве, лени и жестокости. – Изд. 2, исправленное. – М.: ОЛМА Медиа Групп, 2008. – 560 с. – (Мифы о России).
7. Сучасні технології та засоби маніпулювання свідомістю, ведення інформаційних війн і спеціальних інформаційних операцій: Навч. посіб. / В.М. Петрик, О.А. Штоквиш, В.І. Полевий та ін. – К.: Росава, 2006. – 208 с. – Бібліогр.: С. 182–187.
8. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – СПб.: Питербург, 2005. – 713 с.

А.В. Гриценко

Украинский колледж им. В.А. Сухомлинского

МАНИПУЛЯЦИЯ СОЗНАНИЕМ – ВЫЗОВ ЧЕЛОВЕКУ ИНФОРМАЦИОННОГО ОБЩЕСТВА

В данной статье рассмотрено понятие манипуляции сознанием человека, важность именно сознательного развития личности человека, формирования его самосознания для самостоятельной жизни, деятельной жизненной позиции, для владения целостной картиной мира. Указаны информационные угрозы, которые стоят перед Украинским

государством сегодня, понятие информационного суверенитета и информационной безопасности, роль масс-медиа в современном информационном глобализованном мире, их управленческо-манипулятивный потенциал. Рассмотрено также влияние СМИ на психику, самоидентификацию индивида и риски связанные с этим, некоторые технологии манипулирования сознанием человека и простейшие методы защиты от них.

Ключевые слова: манипуляция, манипулятивные технологии, информационный суверенитет, информационная безопасность, информационные угрозы, мифы, самосознание.

A. Gritsenko
Ukrainian college by the name of
V.Sukhomlinsky

MANIPULATING OF CONSCIOUSNESS – THE CHALLENGE TO A PERSON OF INFORMATIONAL SOCIETY

In this article is given a consideration to the concept of manipulation of a person's consciousness, the importance of precisely conscious person's development, the building of self-awareness for independent life and self-acting life position, for seeing the holistic picture of the world. Here are illuminated the main informational dangers that face Ukraine today, the concept of informational sovereignty and informational independence, the role of mass-media in modern informational globalized world and their management and manipulated potential. Also here is mentioned about the influence of mass-media on one's psychics, self-identification of a person and risks that can follow after; some technologies of manipulating of a person's consciousness and the easiest methods of protection against them.

Keywords: manipulating, manipulating technologies, informational sovereignty, informational independence, informational dangers, myths, self-awareness.